

ИСКРА ЦОНЕВА*
ОБВИНЯВАЩАТА МОЩ НА ЕДНА ПАРАДОКСАЛНА
ЕДНОГЛАСОВОСТ

Abstract: The Accusing Power of a Paradoxical Unity of Voice

Jonathan Littell's novel *The Kindly Ones*, written in French, is a story about World War II and the Eastern Front, presented through the fictional memoirs of a sophisticated SS officer. The main aim of the article is to show how, by a radical rejection of the method of polyglossia, characteristic of narrative in the traditional novel, Littell merges his voice with the voice of his criminal hero, who accuses everyone – participants and witnesses alike, all of us.

Keywords: anti-Semitism; criminality; polyglossia; heteroglossia.

Може ли да се разкаже войната като сюита? Войната, за която е пресметнато, че на всеки 40,8 секунди е умирали един германец; на всеки 24 секунди – един еврей; на всеки 6,12 секунди – един руснак. Тук трябва да се прибавят и съветските евреи. Или на всеки 4,6 секунди – един човек. Може ли тази война да се разкаже като сюита, се питаме отново. Ако се придържаме към историческата автентичност на дефинирането на музикалната форма *сюита* от времето на барокото и зараждане, имаме основание да си кажем: *та това е кощунство!* Как са възможни менуетите и жигата в един разказ за *такава война*? Но ако се освободим от *догматизма* на генеалогическата автентичност на музикалната форма, ако погледнем синоптично на развитието на *жанра*, ако се доберем до сухата му, но точна теоретическа *метафора* – то сюита за нас ще бъде всяка поредица (ред) от самостоятелни пиеси, в които няма субординация, в които всяка част запазва своята самостоятелна значимост. Тогава – може. Ако авторът е с френско образование и възпитание, ако е убеден, че Рамо и Купрен са най-великите композитори, тогава е сякаш неизбежно. Частите на сюитата се възправят със своята доведена до схематизъм теоретическа чистота и *алемандата* става знак за всяко германско навлизане; *курантата* е такова вдвояване в движението, в което двойките остават безнадеждно разделени от замръзналата Волга край Сталинград; *сарабандата* със своята траурна тържественост е всяко пътуване, всяко шествие в прегръдката на коматозната смърт; *арията* е безпощадната изповед за една перверзна, кръвосмесителна и непобедима еротична страст; а *менуетите* многократно ще повтарят основната тема – окончателното решение на еврейския въпрос, радикалната чистота от евреи и от еврейство. Защо тогава финалната *жига*, която почти винаги в сюитата носи патоса на радостното оживление, да не носи сега патоса на избавлението от света на кървавата касапница.

Ако структурата на разказа го разкрива като сюита, то формата на наратива го разкрива като повествование от двама автори – действителният, първият, Джонатан Лител и условният, вторият, Максимилиан Ауе.

* Доц. д-р в СУ „Св. Климент Охридски“. Email: iskra_coneva@abv.bg

Максимилиан Ауге, роден на 10-ти октомври 1913 г. като близък на сестра си Уна от майка французка и баща германец, е белязан в детството си от странна алергия – смъртоносна непоносимост към кърмата на майка си. Най-ранното му и неосъзнато детство преминава в завистта към сестрата близначка, която с апетит поглъща майчиното мляко. Близнаците са едва на година, когато баща им отива на фронта и се връща едва в края на 1919 г. През 1921-а се разболява тежко и напуска работата си. В същата година го посещава брат му, заедно заминават при баща си, дядото на близнаците, за да не се върне никога повече в семейството си. Максимилиан расте като физически слабо дете, подложено на агресията на по-силните си връстници. Без да дочака официално известие за смъртта на баща му, майка му се свързва със среден френски буржоа, дребен предприемач. Максимилиан я намразва завинаги. Исква да следва философия и литература, но по настояване на омразните майка и пастрок завършва право и през 1939-та защитава докторска дисертация. В Националсоциалистическата партия, в структурите на SS, в дейността на SD (като доверен агент – V mann) се включва още преди началото на войната и по причина на преследване на финансова изгода, и по причина на неочакван инцидент, но не и заради убеждения, по-скоро, не по причина на убеждения, дълбоки, страстни и промислени. Тръгва по пътищата на войната като дисциплиниран и талантлив SS офицер – Киев и Харков (първа среща с бруталното решаване на еврейския въпрос); Крим (лек отдых по здравословни причини и въодушевление от пребиваване в мястото, където е писал Чехов); Кавказ (многоезиковото планинско чудо и мястото, където е загинал Лермонтов); Сталинград (адът на студа и прозрението че започва позорната загуба във войната); Германия (лечение след раняването); концлагерите (служба в името на организацията на производителната им целесъобразност – как към малкото, което се дава за храна на лагерниците, да се прибави още съвсем мъничко, за да могат освен да умират, което е основната им задача, но и да пороботят достатъчно за икономическата стабилност на Германия); Франция (спасително бягство; собственик на фабрика за дантела).

Пак на 10 октомври, 54 години след Максимилиан Ауге, в семейството на еврейски емигранти от Русия в САЩ се ражда Джонатан Лител. Средното си образование завършва във Франция, а висшето в Йейл. Идеите му убеждения го присъединяват към дейността на фондацията Action Against Hunger. Във възрастта на младежката си зрялост, в която героят му се занимава с окончателното решаване на еврейския въпрос, авторът му се включва с искрена убеденост в илюзорната дейност ако не за окончателното решение на въпроса с глада, то поне за *някакво* негово решаване – в Босна и Херцеговина, Чечня, Конго, Сиера-Леоне, Афганистан. През 2011 г. напуска работата си във Фондацията, за да започне да пише *Доброжелателните*. 18 месеца изучава документи и литература, пътува в Германия и Русия. Днес живее в Барселона. Не произвежда дантела, а нелегално посещава Хомс в Сирия, където се водят боевете между армията и опозицията. Впечатленията си отразява в документалната книга *Хомски тетрадки*.

Полуевреинът Лител разказва от името на полугерманеца Ауге историята на крайното решаване на еврейския въпрос в годините 1939–1945 като *свидетелството* на *активен участник* в събитията. Парадоксално, в разказа си Лител се отказва от най-ползотворното жанрово предимство на романа – неговото разноречие. „Романът е израз на галилеевско езиково съзнание, което се е отказало от абсолютизма на единия и единствен език, тоест от схващането, че собственият език е единствен словесно-смислов център на идеологическия свят... Романът предполага словесно-смислова децентрализация на идеологическия свят, известна езикова бездомност на литературното съзнание, което е загубило неоспоримата си единна езикова среда“ (Бахтин 1983: 216). Възможността разказът да бъде полифонията на множество езикови гледни точки е *съзнателно* пожертвана от Лител, за да звучи само един глас – гласът на действителния автор зад привидността на озвучаването му от условния автор (В този роман Айхман, зад бюрократически словесната убогост на когото Хана Арент допуска дори лека форма на афазия, говори с пластическото езиково изобилие на Лител). И понеже това е гласът на грандиозно литературно проучване, представен като глас на автентично наблюдение, *Доброжелателните*, без да престава да бъде *идеология*, е разказ на мрачен и мащабен реализъм. 900 страници с необикновена и убийствена за читателя полиграфия – пряката реч не се въвежда чрез нови редове, а само чрез тиренца. Дори визуално, *монолозите* на Ауге не оставя дори надежда за глътка въздух. Читателят не намира място за въпрос. Действителният автор също не си е оставил нито място за въпрос, нито за съмнение, нито за *историческа* или *актуална* стилизация, които да го дистанцират поне малко от изповедния глас на разказа за зловещите събития. Лител преследва и постига блестящ ефект чрез монолитността на повествованието. Ауге е щедро дарен с литературната култура на Лител: любимият писател от детството е прославеният автор на историите за Тарзан, а в позряла възраст марсианските му романи (светът на зелените хора и марсианската принцеса); гръцките класици; германските философи – Кант, Хегел, Ницше; френските писатели – Флобер, Стендал; руските класици – Лермонтов, Пушкин, Толстой, Достоевски. Ауге притежава и музикалния вкус на Лител – обожава бароковата музика и най-вече Рамо и Купрен. Най-сетне, Ауге е господар на социалните си страсти, рационален и блестящ в анализа, прагматичен в проектните си идеи. Блестящ в създаване и поддържане на обществен ред. Може би единственото, което го разграничава от автора му, е, че Ауге говори като Лител за неща, които на Лител никога не му се е налагало да извърши. (Но това ние го знаем от биографиите им, а не от езиците им).

Първата най-впечатляваща форма на *едногласовост* е сливането на гласа на документната образованост с гласа на сетивната впечатленост – гласът на онзи, който осемнадесет месеца е чел, и гласът на онзи, който четири години е воювал. Когато пристига в Киев, Ауге изобщо не изпитва девствена свежест в наблюденията си. Той гледа на улиците така, сякаш е знаел имената им цял живот: „центърът се бе превърнал в ад, бяха избухнали още взривове, сега пожарите опустошаваха цялата „Хредчатих“ от площада на Думата до площад

„Толстой“... сгъстеният бензин потичаше по стълбите на сградите и подхранваше пожарищата, които постепенно се разнасяха по успоредните улици – най-напред по улица „Пушкин“, после по „Меринг“, „Карл Маркс“, „Енгелс“ и чак до улица „Октомврийска революция“ в подножието на нашия дворец и двата ЦУМ-а”. Така познава града не току-що пристигналият офицер, но неговият автор, посветил грамадно време и нечовешки усилия за проучвания.

Едногласовостта се превръща в грандиозна провокация долу в дерето, на дъното на *Бабий Яр*. След несполучлив опит да се забави с довършването на „друга работа“, за да избегне включването в *Grosse Aktion*, Макс Ауе получава заповед да изпълни най-черната част от работата – да слезе долу в дерето, където вече са паднали първите простреляни, за да доубива все още живите: „за да достигна някои от ранените, трябва да вървя върху трупите, бяла и отпуснатата плът поддаваше под ботушите ми, костите предателски се чупеха и аз залитах, затъвах до глезените в кал и кръв”. Непоносимостта на случващото се на дъното на *Бабий Яр* събужда у Макс Ауе гнусен спомен от детството, когато вторият му баща ги отвежда на лятна почивка в Каталуния. И през нощта, получил жестоки пристъпи на диария, той изгърчава до външната тоалетна, за да види как от чистата през деня дупка сега извират хиляди хлебарки. Затънал в калта (буквално и метафорично) на жестоката реалност и в ямата (буквално и метафорично) на гнусния спомен, Ауе е едновременно участник и свидетел, който с гладкостта на изказа си повлича в дъното на дерето и в ямата на нужника и първия разказвач. (Една интелигентна потребителка беше възкликнала в един руски форум: *Не е възможно Лител да не е бил там!*).

Безспорна стилистическа стихия на разказа, едногласовостта проявява тънко интонационно диференциране. В „спокойните“ мигове на фронтовото битие се чува повече тоналността на свидетелстващата интелигентност; в мрачните и драматични моменти преобладава тоналността на активно действащата дисциплинираност. След Киев и Харков Сталинград е онова изпитание, чрез разказа за което са озвучени и *калта*, и *смадта*, и *позора*, и *примирението*.

Когато Ауе пристига в Сталинград в Коледните дни на 1942-а и Новогодишните дни на 1943-а, градът е практически напълно разрушен. Животът е долу в подземията на разрушените жилищни и обществени сгради – там са болничните стаи, там са канцелариите на SS и щабните помещения на Вермахта, там са така наречените столови, там са така наречените спални помещения. Там са воюващите германци. Там са обслужващите ги украинци. Там са prostituиращите руски момиченца. Там са плъховете. Там са хлебарките. Там е миризмата, грандиозната миризма на кръв, гной, урина и лайна: „Вонята ме обгръщаше като влажен чаршаф, като нещо живо и многообразно, което се увиваше в ноздрите и гърлото ми, съставено от кръв, гангрена, загниващи рани, пушек от влажно дърво, мокра или наксната в урина вълна, почти сладникава диария”. Сам Макс Ауе е непрекъснато в диарично състояние. Облекчава се прав, където му падне, бърше ръцете си в пердета и кувертюри.

В разказа за Сталинград няма свидетелство за фронт – фронтвата линия е мъртва, замръзналата Волга. Няма битка, отсам където сме ние, заедно с гер-

манците, Лител и Ауге, всичко е затънало в ямата, която се пълни с продуктите на човешката долница и на цялата телесност в прехода ѝ от кървящо и стенещо издихание към вкочанен труп. В този разказ преобладава интонацията на страдащата и потресена сетивност. Разказът за Сталинград е разказ за отходна яма – пълна с фекалии, въшки, плъхове и замръзнала или разложена човешка плът.

Ауге изобщо не е *антисемит*.

Преди всичко той не е израснал в антисемитска среда. Единствената жена, която цял живот е обичал, единственият човек, с когото едновременно е поел първата глътка въздух, единственото същество, пред което е готов да излее цялата си душа и в което е готов да влее цялото си тяло – сестрата-близначка – е може би най-интелигентният *неантисемит* в романа: „Убивайки евреите, казваше тя, ние искаме да убием себе си, да убием евреина у нас, да убием онова, което ни напомня на представата, която си бяхме изградили за евреина. Да убием в себе си шкембеция буржоа, който брои парите си, който преследва почестите и мечтае за власт, но власт като на един Наполеон III или на един banker, да убием пестеливостта, ограничения и самодоволен морал на буржоазията, да убием подчинението, да убием зависимостта на Knecht, да убием всички тези немски добродетели. Защото така и не разбрахме, че качествата, които приписваме на евреите – низост, безволие, скъперничество, алчност, жажда за власт и злоба – всъщност са дълбоко немски качества, защото ако евреите проявяват тези качества, то е защо са мечтали да приличат на германците, да бъдат германци, защото раболепно подражават на нас като на образ на всичко, което е хубаво и добро във Висшата буржоазия, Златния телец за онези, които бягат от суровостта на пустинята и Закона... а при нас, обратно, нашата немска мечта бе да сме евреи, чисти, неунищожими, верни на един Закон, различни от всички останали и под божията десница”. Германката Уна говори с такава пламенност срещу германците, с каквато младохегелианската пламенност говори срещу евреите евреинът Маркс. Нещо повече, Уна буквално парафразира Маркс, буквално „плагиатства“ от неговата аргументация: „Християнският егоизъм на блаженството в своята завършена практика необходимо се превръща в еврейския егоизъм на плътта, небесната потребност в земна, субективизмът – в користолюбие... Тъй като реалната същност на евреина е получила в гражданското общество своето всеобщо действително осъществяване, своето всеобщо светско въплъщение, гражданското общество не може да убеди евреина в недействителността на неговата религиозна същност, която е само идеален израз на практическата потребност. Следователно ние намираме същността на съвременния евреин не само в Петокнижието или в Талмуда, но и в съвременното общество – не като абстрактна, а като във висша степен емпирическа същност, не само като ограниченост на евреина, но като еврейска ограниченост на обществото (...) Щом общественото усилие да унищожат емпирическата същност на евреите, търгашеството, и неговите предпоставки, евреинът ще стане невъзможен, защото неговото съзнание няма да има вече обект, защото субективната основа на евреите, практическата потребност, ще се вчовечи, защото конфликтът между индивидуално-сетивното битие

на човека и неговото родово битие ще бъде ликвидиран. Обществена еманципация на евреина е еманципация на обществото от еврейнството“ (Маркс 1957: 397–398).

Марксовият глас на Уна е едно от най-откровените обвинения, които си позволява Лител – националсоциалистическият антисемитизъм е и форма на теоретическо престъпление. Когато на националната ти история на теорията принадлежи брилянтно аргументираното убеждение, че въпросът не е в „емпирическото“ унищожение на евреите, а в категориалното преодоляване на „еврейството“, разбрано справедливо или не като търгашество и алчност. (Никой по-добре от Маркс не разбира, че еврейските търгашество и алчност са продукт на хилядолетната социална *принуда*, в клопката на която евреите чрез тези търгашество и алчност са можели да придобият някаква *свобода* и шанс за оцеляване). В този смисъл *еврейството* е категория, която се отнася до всеки и до всички, до цялото общество. При такъв теоретически фундамент да предприемеш най-елементарната и най-дивашка форма на преодоляване – физическото унищожаване – е не само престъпен расизъм, но и във висша степен интелектуално бездарие.

И майка му, с която имат драматичната история на многопластова любов-омраза, го посреща в къщата на втория си съпруг в Южна Франция с нападателност, която проявява дълбоката ѝ убеденост в недопустимостта на отношението към и третирането на евреите: *Какво правите с евреите?* – пряко задава въпроса си тя, за да отговори на подозренията му, че малките момчета, близнаци (всъщност негови родни синове), които тя отглежда в дома си, са може би еврейчета (*и какво, ако са, какво щеше да им направим*). И на отговора му, че само изпращат евреите да работят на Изток, да строят пътища, къщи. *И децата ли, продължава тя, за да заключи. Вие сте напълно побъркани*. Непоносимостта на обвинението Ауге бързо прехвърля на територията на много сложната биография на техните взаимоотношения.

Автентичен антисемитизъм Максимилиан не може да „прихване“ и „унаследи“ и от стария Ауге. Когато полага огромни усилия, за да разбере какво е правил баща му, след като ги напуска окончателно през 1921 г. Максимилиан разбира, че се е сражавал в редиците на Доброволните отряди (Freikorps). Днес, в изненадваща за „учен“ и „теоретик“ психологическа ярост на пълна идентификация, можем да прочетем следната апологетическа характеристика на фрайкорите. „Историческото своеобразие на Доброволните корпуси се съдържа преди всичко в това, че в тях свършено доброволно служат хора, оцелели в кръвопролитната световна война, и въпреки всичко готови отново и отново да рискуват живота си, защото в свършена степен осъзнават отговорността не само за съдбата на своята нация, превърнала се в разменна карта на безсъвестни политици и играчка на най-разюздани и низки страсти, не само на съдбата на възникналото от отломките на рухналата Империя държавно образувание със съмнителна легитимност, влязло в историята с наименованието „Ваймарска република“, която е управлявана от забогатели от войните новобогаташи, спекуланти-инфлационери, конюнктуршчици с различни цветове, парламен-

тарни бърборковци, да не говорим за откровените подривни сили в лицето на „ноемврийските престъпници“ – комунисти от всякакъв вид – като се започне с агентите на Коминтерна и се завърши с национал-болшевиките с местен германски оттенък; държава, предала националното знаме, по всякакъв начин оклеветяваща и замеряща с кал своите единствени защитници – доброволците, и въпреки всичко нуждаеща се според самите доброволци от техните щикове – за защита не само на това държавно образувание, но и за съдбата на световната християнска цивилизация, оказала се пред лицето на непосредствената заплаха от страна на укрепилите се – като начало – в завоюваната Москва войнстващ болшевизъм, стремящ се (под аплодисментите на цялото “прогресивно човечество”) към световно господство под добре познатите ни лозунги „Мир на колибите – война на дворците“ (Волфганг Акунов, Доклад на VII научно-практической военно-исторической конференции „Гражданская война в России, 1917–1922 г.“). Този уж теоретически доклад има това „предимство“, че звучи като изповед в *Аз-форма* на редови участник в доброволните корпуси. В нашия случай може да се третира като изповед на стария Ауге – мъжът, заради когото Максимилиан ненавижда майка си. Тук по значимото е, че фрайкорите са разкрити като *носталгии* по отминалото имперско величие на Германия, като *антиболшевици*, но не като преди всичко *антисемити*, каквито ще станат мнозина от тях заедно с лидерите си след 1933 г.

Просмукан завинаги от сладостното обаяние на онези детски сетивни впечатления, които умиляват човека за цял живот – миризмата на потта, боцкащите мустаци, „полета“ от подхвърлянето нагоре от силните мъжки ръце, Максимилиан пренася през целия Източен фронт представата за безкрайно скъп човек, неизвестно къде изхвърлен от обърканите ветрове след Първата война. Затова той не може да дочете докрай и понечва да унищожи писмото на сестра си, адресирано до него, но неизпратено, в което може да бъде прочетен ужасяващ свидетелски разказ за дейността на баща му в Доброволните отряди: „Бренд (свидетелствата са на съпруга ѝ) казва, че бил развилнял се звяр. Озлобен човек, без задръжки. Заповядвал да разпъват изнасилените жени по дърветата, самият той хвърлял живи деца в пожарищата, предавал заловените врагове на хората си, истински обезумели диваци, смеел се и пиел, докато гледал мъченията. Като командир бил вироглав, ограничен, не се вслушвал в никого... Знаем, че няма да ми повярваш, но такава е истината, каквото и да си мислиш”. Да, това е образът на човеконенавистта, но той *все още* не е антисемитски, той е по-скоро антиболшевишки, той е образът на отчаянието от провала на Централните сили във войната, от загубата на основанията за национално самочувствие.

Разказът на Лител е разказ и за не съвсем банални форми на германския антисемитизъм. Една от тях се корени в разбирането, че еврейството е форма на хегелианство. В срещата си със своя университетски професор Ауге се сблъсква с аргументацията на един прочит на природата на еврейството от Шопенхауеро-антихегелиански тип: „Евреите!, възкликна той. Проклети да са. Те са положили от хегелианците... Впрочем би могло да се каже, че Шопенхауер съвсем

точно е забелязал, че марксизмът всъщност представлява еврейско изопачаване на Хегел”. Въпреки че Олендорф изказва своето огромно съжаление, че поради налагащото се „бързане“ не е могло да се осъществи решението на еврейския въпрос чрез тотална емиграция (естествено, разбрана като възможна само чрез парите на самите евреи), и е трябвало да се пристъпи към варианта *унищожение*, в антисемитската му аргументация се „чуват“ доводите на дълга теоретическа подготовка. Тук са аргументите на аналогията между творческата мощ на Хегеловата Абсолютна идея и на Ветхозаветния Бог-отец. Тук е Шопенхауревото заклеймяване на юдаизма като религия на волята за живот. Тук е безкритичното присъединяване към убеждението на Шопенхауер, че Хегел е само един „шарлатанин“. И всичко това приключва с лицемерното интелектуално заключение: *Не можем да поддържаме такъв враг в тила си.*

Вече като хомосексуален мъж, който защитава идеологията на мъжкия Ерос, Ауге открива онази форма на антисемитизъм, според която юдаизмът е автентичното пораждащо лоно на католицизма с неговата репресивност и неговата войнстваща агресивност. В този протестантски прочит на природата на еврейството и юдаизма се търсят аргументите за ограниченост и тесногърдие, и най-вече се очертават границите между консервативния юдаизъм и широкия *еротически* мироглед на античния политеизъм. Въпросната „антисемитска“ пледоария на Максимилиан е целенасочено манипулативна, поради което изобщо не е искрена – той подготвя съзнанието на млад и красив мъж за решението му да прекрочи границите на хетеросексуалните си убеждения и практики – и изобщо не го разкрива като убеден антисемит, а само като дълбок познавач на античната философия на Ероса и обладан от силата на страстта хомосексуален мъж.

В един конфликт, напуснал безопасните граници на чистата вербалност, Лител разкрива една от най-психологически убедителните форми на антисемитизма „Хауптшурмфюрер Турек, неприятен мъж, бе един от малцината цинични антисемити в червата. За нещастие Турек притежаваше видимо еврейска външност: черна къдрава коса, голям нос, чувствени устни; зад гърба му някои жестоко му се подиграваха, наричайки го „сладкото еврейче“. Тук мотивацията извира от страданията, преживени поради юдеоподобната външност, подтикваща непрекъснато към доказване на *невинност*, тоест, *чистота*: „При най-малък повод изтъкваше арийския си произход: Знаем, че не си личи, започваше, преди да обясни, че за скорошната си сватба бил поръчал подробни генеалогични проучвания и успял да стигне чак до XVII в., дори показваше свидетелството от RuSHA, удостоверяващо, че е „от чиста раса и годен за възпроизводство на германски деца“. При един случай на брутално изстъпление, при което семитоподобният Турек удря по главата един еврей така, че черепът на жертвата поддава и изпръсква с кръв и мозък ботушите му, едното око изхвърква на няколко крачки встрани, Макс Ауге, целият пребледнял и треперещ, стига с два скока до хауптшурмфюрера, изкрещявайки му: *Полудели ли сте? Спрете веднага.* Конфликтът между Ауге и Турек ще достигне до

степен на изостряне (предложение и подготовка за дуел), достойна за руската класическа проза, естествено, без карикатурния си *незавършек*.

Макс Ауге не се проявява като антисемит и когато получава последното си военно назначение, съвсем непосредствено свързано с евреите. Той бива изправен да осъществи организацията в концентрационните лагери на най-целесъобразната форма на Arbeitseinsatz (сам Лител превежда понятието като трудова дейност, или *организация на труда*). Офицерът, който му възлага задачата, му казва: „Преходът при системата концентрационни лагери от чисто изправителна към дейност за набавяне на трудова сила, започната преди повече от година, не минава без определени търкания, които са пречка да се увеличат максимално производителните възможности на този значителен човешки резерв”.

Ауге приема задачата си като „загрижен“ за крепкото здраве на фирмата бизнесмен. Той ще започне да изчислява и преизчислява, че за да бъде работоспособен лагерникът трябва да получава поне 2100 калории, а не 1700, които той и без това не получава, защото му дават само 1300 (между другото не само поради *невъзможността* на държавния бюджет, а и поради *корупцията!*). В борбата си за *икономическата целесъобразност* от концентрацията на хората (най-вече на евреите), Ауге успява да преживее гледката на *расистката целесъобразност* на концентрацията, особено непоносима при евакуацията на Аушвиц пред настъпващите съветски войски: километри в снега по нальми; изстрели при всеки опит да спреш поради физиологическа нужда; издевателството от страна на пазачите да принуждават измършавелите лагерници да мъкнат техния багаж. Ауге реагира със свойствения си за цялата война начин – с позиви за повръщане и диария.

И накрая, най-неантисемитският епизод от срещите на Ауге на Източния фронт – срещата с лейтенант д-р Фос. „Фос, приветлив мъж, приблизително на моите години, не бе точно съвсем офицер, а по-скоро университетски преподавател, зачислен в Абвера за времетраенето на кампанията... не бе нито антрополог, нито етнолог, а лингвист, професия, която скоро щях да се убедя, можеше лесно да надхвърли тесните проблеми на фонетиката, морфологията или синтаксиса и да създаде свой собствен Weltanschauung”. Има нещо раблезианско в страниците посветени на Фос. Фос буквално се къпе в изобилието на своите лингвистически познания: „бях запленил не толкова от подробностите, колкото от излагането на знанията му, (...) знанието му живееше в него почти като някакъв организъм и Фос се наслаждаваше на това знание чувствено, като на любовница”. Фос стои срещу Ауге като раблезиански титан, който обаче не преяжда телесно, а с ненаситност преяжда духовно, за да може от недиференцирана любов към различните езици с лекота да преминава към недиференцирана любов към различните хора, които ги говорят. При един съвсем плах опит на Ауге (който отново не го разкрива като убеден антисемит) да защити гледната точка на германските расови антрополози, Фос избухва с ярост, че те са шарлатани, цитира Хердер, че *философията им е на ветеринари*, за да запита реторично: „Доктор Ауге, обяснете ми, моля ви, какво разбирате под раса. За-

щото за мен то е научно неопределено понятие и следователно без никаква теоретическа стойност”.

Научно убеденият антирасист Фос е най-светлата личност, с която Ауге се среща в Кавказ, който, между другото, му казва, че арабите са наричали планината *Планина на езиците*. Гибелта на Фос ще бъде едно от най-тежките преживявания на Ауге от историята на войната.

Дефекацията е колкото откровено натуралистическо описание в разказа, толкова и символен образ (колкото и това да звучи парадоксално) в поетиката на романа. Още изповедният монолог в пролога на романа ни среща с „посланията“ на този образ: „по характер съм мрачен. Вероятно се дължи на запека. Печален и болезнен проблем, впрочем нов за мен, преди бе точно обратното. Дълго време трябваше да ходя до тоалетната 3-4 пъти дневно; сега веднъж седмично истинско щастие. Принуден съм да си правя клизми – възможно най-неприятната, но ефикасна процедура”. Пасажът продължава с още две многозначителни изречения: „Извинете ме, че ви занимавам с толкова неприлични подробности: Имам право малко да се оплача. Пък и ако не можете да понесете това, по-добре да спрете още тук”. Лител добросъвестно предупреждава – по-добре да спрете още тук – да, който не може да понесе вонята и гледката на лайната (Лител изобщо не търси евфемизми), по-добре да не продължава. Романът е откровен разказ за една лайняна война. Лайняна, и като емпирическа фактичност, и като символна образност, форма на радикално обвинение.

От Киев до Сталинград, после в Берлин, после като инспектиращ изхранването в лагерите, Ауге винаги е с диария. Той е изпратен на почивка в Крим именно поради проблемите на неизлечимото си разстройство. Онова, което наблюдава около себе си, онова, което привлича вниманието му, винаги носи отпечатъка на дефекацията: в дърето разстреляни и недоразстреляни евреи, подреждани според принципа на икономическата целесъобразност като сардини, се изпускат в последния момент преди смъртта си и потъват в изпражненията си; в прототипа на бъдещата газова камера, камионът Заурер, в който натоварените биват умъртвявани с газа на самия камион: „После по време на разтоварването телата бяха покрити с лайна и повръщано”. И в Сталинград, и в Берлин, и в Аушвиц, и в Биркенау господства животът на човешката долница. Сякаш всичко онова, което може да излезе от човека – емоция, мисъл, страст, идея, – е мъртво. Горницата мълчи. Работи и произвежда само долницата. Зловонието на живота на долницата – неизбежна, физиологически трагична за жертвите (те не са само евреи, руснаци и поляци, но и воюващите германци, дисциплинираните участници в един отходен замисъл); но и с елемент на заслужено възмездие за офицерите, сред които е и главният герой – ни среща със случай, гротеска, който безпощадно глобализира отходния образ на войната. Полша, Люблин, където Ауге пристига за осъществяване на инициативата за подобряване на положението в лагерите с оглед осигуряването на работна ръка. Бар в Deutsche Haus, пиянство по време на война, стремително движеща се към поражение. „Нямаше спасение от гнусните кръсъци, преследваха ме чак до тоалетната. Но тя бе забележително чиста, облицована в бели плочки чак до

тавана, с тежка дъбова врата, огледала, хубави порцеланови мивки и месингови кранове за вода; кабинките също бяха бели и чести, сигурно редовно търкаха турските тоалетни. Свалих панталона си и клекнах; когато свърших, потърсих хартия, но изглежда нямаше; тогава нещо ме докосна отзад; подскочих напред и се обърнах, разтреперан търсейки служебното си оръжие, с нелепо смъкнати гащи: през дупката в стената бе протегната човешка ръка с длан нагоре и чакаше. Малко прясно лайно вече бе изцапало върха на пръстите, които ме бяха докоснали. Избухнах в нервен смях, това бе отвратително, в Люблин наистина бяха полудели”. Този разказ гротеска не е за неизбежността на зловонието, а за свободния избор да вониш, за възторга от вонята на сътрудничеството.

След срещата с романа, след като преминава по омазаните с изпражнения пътища на войната до Сталинград и обратно до Берлин, и после до Франция, читателят започва да разбира формите на дефекацията по необикновен, дори абсурден, начин. Ауе всъщност „реагира“ на ужаса на войната само чрез долницата на своето тяло – чрез изобилието на изхожданията. След края на войната изобилието преминава в оскъдица. Читателят набира смелост да си помисли – съвестта, най-върховното „изхождане“ на човека за смисъла на справедливостта е заменена с изпражненията (най-ниското освобождаване от дискомфорт). След края на войната запънатата дефекация е може би образът на приспаната виновна съвест.

Само сведеният до долницата си човек може да прочете Кантовия категорически императив като *Действайте така, че ако Фюрерът е запознат с действието ви, да го одобри*.

Когато Лител разказва „отходната“ история на войната, той не преследва ефекта на фрустрацията. Напротив, разказът му е спокоен, защото е натуралистично автентичен. В един разказ за тази война може и по-малко да мирише. Може и изобщо да не мирише. И пак да бъде страшен. Но от този разказ се носи воня и е страшен с предупреждението: *Но извинете ме, безчовечността не съществува. Има само човечност и пак човечност*.

Единството на романовия наратив е прекъснато от сцените на *личната древногръцка трагедия* на Максимилиан Ауе. Древногръцката трагедия на Ауе изобщо не спазва канона на единството на мястото – започва в Елзас, продължава в Кил, преминава през Цюрих, Потсдам, Антиб, за да завърши в Померания. Древногръцката трагедия на Ауе не следва и единството на времето – започва през 1913 г. и не завършва в рамките на романовия разказ. Древногръцката трагедия на Ауе обаче е подчинена на принципа на единството на действието, има един сюжет – огромна, непреодолима, непобедима и непобедена, перверзна, кръвосмесителна и въпреки това порочно красива и цинично романтична любов. Към сестрата-близначка! Към древногръцкия разказ на своята престъпна любов Ауе пристъпва с убеждението, извлечено от автентичната си литературна ерудиция – „Връзката между воля и престъпление е християнско понятие, което продължава в съвременното право; наказателният закон например разглежда непредумишленото или убийството по непредпазливост,

като престъпление, но по незначително от предумишленото убийство. За гърците няма никакво значение дали Херкулес избива децата си в пристъп на лудост, или Едип убива баща си случайно: това не променя нищо, остава си престъпление, те са виновни; можем да им съчувстваме, но не можем да ги оправдаем – и то въпреки че често наказанието им идва от боговете, а не от хората”.

Успоредяването на личната трагедия с *Електра* на Софокъл има пряко биографическо начало. Изпратен, по-скоро заточен в интерната, за да бъде отделен, по-скоро откъснат, от сестрата близначка, Макс Ауге участва в ученическо представление по трагедията на великия грък. „Носех дълга бяла роба, сандали и перука, чиито черни къдрици се виеха по раменете ми, когато се погледнах в огледалото, имах чувството, че виждам Уна и за малко не припаднах”. Ролята на Електра е ключът към дълбинната същност на Макс Ауге – себевъзприемането като жена в страстта на хомосексуалното сношение. Любовта към близначката е толкова силна и се издига до такава върховна степен, че се превръща в желание за сливане с нея, за отъждествяване, в желанието той да бъде тя. Сякаш хомосексуализмът му не е природно основан, а емоционално оправдан – когато не е с нея, той може да бъде не с друга, а може да бъде само самата тя, самата Уна. Това прави желано и неизбежно общуването с мъжете. Когато не е с Уна, той иска да бъде Уна.

Другият основен мотив на „древногръцкото“ себеусещане е свързано с отнoшението към майката. Макс е съдбовно предопределен да не я обича, да я мрази. Беше споменато, че е роден със смъртоносна непоносимост към нейното мляко. „Осъден“ е да гледа как лакомо се храни близначката, а той не може да бъде закърмен от майчината гръд. Омразата придобива „древногръцкото“ си съдържание, когато след като бащата изчезва неизвестно къде, без да даде някакъв знак за съществуването си, майка му се омъжва повторно, като преди това успява да издейства документ за смъртта на баща му. За Максимилиан това е равнозначно на убийство.

Макс има напълно осъзнато отношение към майка си, белязаното от бавното и мъчително прерастване на любовта в омраза: „Все още си спомням нежната и женствена миризма в нейната вана, която ме потапяше в тъпа възхита, като завръщане в изгубената утроба... после всичко се промени. Но кога точно и защо? Не я обвиних веднага в изчезването на баща им... Към пролетта на 1929 получих писмо от мама, в което ми съобщаваше, че тъй като са минали седем години от изчезването на баща ми, е решила да се омъжи за Моро, добър и щедър човек”. Омразата му расте, цялостна, разцъфнала, нещо пълно почти сладостно в него – клада, очакваща клечка кибрит. И понеже може да си отмъсти единствено по низък и позорен начин, „бях запазил снимка на мама; онанирах или засмуквах приятелите си пред нея и ги карах да се изпразват отгоре ѝ”.

Осъзнатата омраза обаче преминава в напълно неосъзнато престъпление. Един ден към края на войната Ауге посещава майката си и новия ѝ съпруг в неговата огромна наследствена къща в Антиб, Южна Франция. Там заварва двама близнаци, около седем-осем годишни, за които веднага предполага, че са

еврейчета, които майка му укрива и за които се грижи. Изобщо не подозира, че попада в капана на онази *неведомост*, от която тръгват античните трагедии. Още същата вечер посича с брадва пастрока си и удушва майка си, без да осъзнава действията си. На сутринта се събужда чисто гол в леглото си пред мълчаливите погледи на близнаците. Вижда окървавения труп на Моро и студеното тяло на майка си и напуска Антиб, дълбоко убеден, че е станал невинен свидетел на следите на мрачно престъпление.

Нито за миг Ауге не изтласква в съзнанието си жестоката картина на деянието си. За него, първоначално, появата на двама служители на Кристо, готови да го обвинят и в двете убийства, е само досадно недоразумение, а по-сетнешните им „редовни“ появявания са само повод да търси протекцията на високопоставените си познати в системата на съда. Нито за миг Ауге не изтласква в съзнанието си трансформацията на подозрението, че ако близнаците са деца на Уна, то *биха могли да бъдат и са* и негови деца.

Като продължава да изповядва разбирането си за своеобразието на античната гръцка престъпност, Ауге осъществява перипетиите на своята лична гръцка трагедия, огледален образ на класическата, без катарзиса на узнаванията – осъзнатост в мотивацията, безспорно; но не-осъзнато участие в престъплението при пълно съзнание за историята на взаимоотношенията си с жертвите и подробно познаване на биографията им. Ауге никога *не узнава*, че е извършил най-недопустимото престъпление – майцеубийство. До края на войната той ще бъде преследван от Доброжелателните, съвременният образ на някогашните отмъстителни Еринии, примирили се с новите богове след намесата на Атина и Афродита, което ги пренасочва от отмъстителността в посоката на благосклонността и доброжелателността, Евмениди.

Без личен мотив, като елемент от безупречно действащия механизъм на една чудовищна институционална мотивация, Ауге участва съзнателно в гигантско престъпление срещу човечеството. С откраднатите документи на убийтия от него най-близък, може би единствен, приятел, той се спасява от каквото и да било преследване. С дълбоко личен, осъзнат мотив, но като сляпо оръдие на изстъплението на неосъзнато деяние, той извършва престъпление срещу рода, без никога да узнава за това. *Доброжелателните бяха открили следите ми*. Това е последното изречение в романа. Дали в него не се съдържа ироничното му послание. Съвременните Фурии са много по-настойчиви в преследването, когато си родов престъпник, и са престъпно нехайни, когато си общочовешки престъпник.

Парадоксалната едногласовост на този гигантски разказ съдържа всъщност най-тревожното му послание. Слятостта на двата гласа – гласът на действителния автор и гласът на условния разказвач – е форма на по-мощна и по-предизвикателна слятост. Тя слива в едно не само разказвачите, но и читателите. От тази всеобемаща слятост са „спасени“ само мъртвите. *На мъртвите* е посветен романът. Вътре, сред многобройните му страници, е цитиран Стендал. *Единствено смъртната присъда издига човека. Тя е единственото, което не се купува*. Новите ни времена въведоха много категорично разделител-

ната линия между *участник* в събития и *свидетел* на събития. Нежните революции (затова са нежни) не разделиха хората на живи и мъртви, а на активни участници *във* и отвратени мълчаливи свидетели *на* събитията на отречените времена. Беше само въпрос на сръчност на мисълта и „пръстите“ (Тоссата), за да се позиционират хората в единия или в другия лагер. Някои от приватизаторите на новия разказ, самодоволни властелини на паметта, след като предтавиха себе си, въпреки проявите на активното си съучастничество, като чисти неми погнусени свидетели, започнаха да властват така на граничната линия, че издигнаха телени огради, за да контролират миграцията от участие към свидетелство, от виновност към невинност само според критерия на превръщането на вината в една епоха в алиби за вината на преходната епоха.

Романът на Лител е за „слятостта“ пред вината. *Братя хора, нека ви разкажа как се случува всичко*. Пише условният автор, безусловен престъпник, и продължава *аз съм човек като другите, човек като вас. Така е, казвам ви го!* Това е обвинителното послание на романа. Трагедията е, че случилото се не е нечовешко, а твърде човешко. Едногласовият разказ – покъртителна саможертва на Лител да слее своя глас с гласа на престъпната виновност – е апел към нас, към готовността ни за стоическо смирение, за да осъзнаем принадлежността си към вината дори когато не сме участвали. Защото историята показва, уви, че винаги сме готови за виновност.

ЛИТЕРАТУРА

- Акунов, В. Доклад на VII научно-практической военно-исторической конференции „Гражданская война в России, 1917–1922“;
<http://rus-orden.com/Docs.aspx?doc=texts2/121129bnews.html>
- Аренд, Х. 2004. *Репортаж за баналността на злото. Айхман в Йерусалим*. София: Издателство Сиела.
- Бахтин, М. 1983. Слово в романа. // Бахтин. *Въпроси на литературата и естетиката*. София: Издателство Наука и Изкуство.
- Лител, Дж. 2009. *Доброжелателните*. София: ИК „Колибри“.
- Маркс, К. 1957. По еврейския въпрос. // Маркс, К., Енгелс, Фр. *Съчинения*. Т. 1. София: Издателство на БКП.

ТРАНСЛИТЕРИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Akounov, V. Doklad na VII naouchno-prakticheskoy voenno-istoricheskoy konferentsii „Grazhnskaya vojna v Rossii, 1917–1922“;
<http://rus-orden.com/Docs.aspx?doc=texts2/121129bnews.html>
- Arend, H. 2004. *Reportazh za banalnostta na zloto. Ayhman v Yerousalim*. Sofiya: Izdatelstvo Siela.
- Bahtin, M. 1983. Slovoto v romana. // Bahtin. *Vuprosi na literatourata i es-tetikata*. Sofiya: Izdatelstvo Naouka i Izkoustvo.
- Litel, Dzh. 2009. *Dobrozhelatelnite*. Sofiya: IK „Kolibri“.
- Marks, K. 1957. Po evreyskiya vupros. // Marks. K., Engels, Fr. *Suchineniya*. T. 1. Sofiya: Izdatelstvo na BKP.